

Đuro Vidmarović

ŠKOLSTVO HRVATSKE NARODNE MANJINE U MAĐARSKOJ OD 1945. DO 1987. GODINE

U Mađarskoj živi najbrojnija hrvatska narodna manjina. Broj njenih pripadnika nije moguće odrediti s potrebnom preciznošću,¹ zbog toga što vlasti ne iznose rezultate najnovije brojdbde pučanstva. Postoje procjene s kojima se barata u javnosti. Mi ćemo se složiti s procjenom mađarskog povjesničara Danila Uroševića. U knjizi »Povijest Južnih Slavena u Mađarskoj« on je ustvrdio da u Mađarskoj živi 85.294 pripadnika hrvatske narodne manjine, 6.400 pripadnika srpske narodne manjine i 4.487 pripadnika slovenske narodne manjine.²

Hrvatska narodna manjina živi u rubnim krajevima Mađarske, s izuzetkom nekoliko sela uz Blatno jezero i u blizini Budimpešte, a koja su, većim dijelom, pomađarena. U prijestolnici živi jaka intelektualna grupacija Hrvata i njena je uloga u duhovnom životu manjine velika.

Jedna od bitnih osobnosti hrvatske narodne manjine je razuzdenost naselja, odnosno njihov arhipelaški smještaj u nekoliko skupina. To je posljedica selidbe iz stare domovine u različito vrijeme i iz različitih dijelova hrvatskog etničkog prostora. Zbog toga ove skupine govore zasebnim narječjima, imaju vlastitu etnografsku i folklorističku baštinu, lokalno se etnonimski određuju uz nedostatak unutrašnjih snaga koje su potrebne za homogenost cijele manjine. Po tome ova manjina zauzima posebno mjesto među svim manjinskim etničkim kolektivitetima našeg kontinenta.

Najstariji etnički segment mađarskih Hrvata potječe iz vremena selidbe hrvatskog naroda u današnji životni prostor.³ Rijeka Drava kao milenijska granica između Hrvata i Mađara nije u cjelini i etnička granica. Oba etnosa imaju svoje enklave u susjednom narodu.

Drugi selidbeni val Hrvata u Mađarsku zbilo se nakon stvaranja mađarsko-hrvatske personalne unije, u razdoblju od početka 12. do kraj 16. stoljeća, a naročito za vladavine kralja Matije Korvina (1458—1490).

Treći selidbeni val desio se u vrijeme turskih osvajanja balkanskih i srednjoevropskih zemalja od 15. do 16. stoljeća. U ovo vrijeme hrvatski narod je doživio rasap koji je trajno odredio njegov daljnji povijesni život. Prema još nedovršenim istraživanjima migracioni proces obuhvatio je do 1/2 populacije, a druga polovina našla se, zbog gubitka državne moći u položaju permanentnog odnarođivanja od strane mađarskih, turskih, germanskih i talijanskih državotvornih krugova.

Cetvrti selidbeni val uzrokovali su austrijsko-turski ratovi u 17. i 18. stoljeću.

Raspadom Austro-Ugarske monarhije 1918. godine i stvaranjem nacionalnih država unutar njenog teritorija, došlo je do daljnjeg usitnjavanja etničkih arhipelaga hrvatske narodne manjine. Zapadnougarski Hrvati, poznati danas kao gradišćanski Hrvati, razbijeni su na mađarski, austrijski i čehoslovački ogranak, a bunjevačko-šokački Hrvati koji su nastavali istočne krajeve nekadašnje Ugarske, razbijeni su na mađarski, jugoslavenski i rumunjski ogranak.

Predmet našeg razmatranja je školstvo hrvatske narodne manjine u suvremenoj Mađarskoj, a poglavito nakon drugog svjetskog rata.

Osnovu povijesnog življenja Hrvata u Ugarskoj i Mađarskoj čini neprestana borba protiv odnarođivanja. Vladajući slojevi u mađarskoj državi uspješno su provodili asimilaciju nemađarskih zajednica unutar prostora svoje jurisdikcije. Mora se naglasiti i naličje ove politike: gubitak znatnog dijela etničkog prostora nakon prvog svjetskog rata.

Školstvo je uvjet opstanka i razvoja svake narodne zajednice. Na primjeru hrvatske manjine u Mađarskoj možemo evidentirati neposrednu zavisnost etničkog opstanka i postojanja mreže škola na jeziku manjine.

¹ Mirko Valentić: Bitne tendencije u politici mađarske vlade prema narodnim manjinama. Zbornik Hrvatska narodna manjina u Mađarskoj. Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb, 1977, str. 6—7.

Edit Kerecsényi: Povijest i materijalna kultura pomurskih Hrvata, Izdanje Demokratskog saveza Južnih Slavena u Mađarskoj, Budimpešta, 1982, str. 26.

² Urošević Danilo: A magyarországi délszlávok története, Budapest, 1969.

³ U hrvatskoj historiografiji još su u toku istraživanja seobe Hrvata iz zakarpatске postojbine u današnju domovinu. Zbog toga ne postoje radovi koji bi temeljitije osvijetlili naseljavanje Hrvata preko Drave i Dunava u razdoblju od V. do VIII. stoljeća.

⁴ Marin Frančević, zbornik Iseljenišтво naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom, prilog diskusiji na istoimenom simpoziju održanom u Zagrebu od 2. do 4. prosinca 1976, Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb, 1978, str. 657—661.

* * *

Materinji jezik je oblik samobitnosti svake etničke zajednice. To je sudbonosno pitanje za etničke manjine. Prihvatanjem jezika većinskog naroda pripadnik manjine prelazi u etnički korpus većine. Potiskivanje materinjeg jezika siguran je pokazatelj asimilacionih procesa.

Bez škola u kojima se nastava odvija na materinjem jeziku nije moguć razvoj toga jezika, njegovo čuvanje i njegovanje. Kroz jezik razvija se narodna svijest ili svijest o vlastitoj samobitnosti. Time se ujedno ulazi u sve pore vlastite kulture i duhovnog nasljeđa, što znači da manjina razvija svoju duhovnu nadgradnju, dakle živi kao aktivni društveni subjekt, kao kulturni entitet sposoban za uspostavljanje ravnopravne etničke, kulturne, društvene i civilizacijske suradnje na relaciji: manjina — većinski narod; manjina — matični narod, a to je ono što u suvremenoj političkoj i sociološkoj terminologiji nazivamo ULOGA MOSTA.

Država koja isključuje asimilaciju iz svoje unutrašnje politike, potvrđuje to podsticanjem razvoja mreže škola za sve svoje manjinske kolektivite.

Cilj manjinskog školstva je simetrična dvojezičnost. Ova dvojezičnost pretpostavlja mogućnost da se ravnopravnost jezika ostvaruje u svim sferama javnog života, a poglavito u strukturama državnih organa. Ukoliko nije tako, pripadnik manjine je prinuđen pretpostaviti jezik većinskog naroda svome materinjem jeziku. U tom slučaju i motivacija za savladavanje obrazovne piramide na materinjem jeziku biva ugrožena. Dapače, asimetrična dvojezičnost u korist materinjeg jezika tada postaje smetnja mogućem napredovanju na radnom mjestu. Materinji jezik se polagano pretvara u oblik obiteljske komunikacije, petrificira se i gasi. Asimilacija ostvaruje svoj cilj.

Kada govorimo o školstvu narodnih manjina, mislimo na slijedeće:

1. Postojanje predškolskih ustanova u kojima će jezik komunikacije biti materinji jezik manjine. Jezik većinskog naroda bit će zastupljen u mjeri koja je potrebna da djeca postepeno dođu do simetrične dvojezičnosti kao krajnjeg cilja. Taj cilj nije ostvariv bez realizacije ovog uvjeta. Manjina koja nema mogućnosti da organizira vlastite jaslice i dječje vrtiće nalazi se izložena asimilacionom pritisku.

2. Postojanje mreže osnovnih škola. U tim školama materinji jezik manjine je nastavn, a jezik većinskog naroda je predmetni. Škole koje imaju obratan odnos između jezika većine i jezika manjine ne bi se smjele tretirati kao manjinske.

3. Postojanje općeobrazovnih srednjih škola za pripadnike manjine. Odnos između jezika većinskog naroda i materinjeg jezika isti je kao kod osnovnih škola. Ukoliko je manjina brojčano snažnija može imati potrebu i za drugim tipom srednjih škola. Manjina bez srednje škole nema mogućnosti za stvaranje vlastite etničke inteligencije. Osnovno školsko obrazovanje nije dovoljno za daljnje stručno usavršavanje, jer se ono mora tada vršiti na jeziku većine. To je vrlo osjetljivo pitanje kada se radi o reprodukciji pripadnika tzv. etničke elite, a poglavito prosvjetnih radnika.

4. Postojanje visokoškolskih institucija. Ukoliko je manjina malobrojna matični narod je dužan preuzeti na sebe obrazovanje visokoškolskih kadrova za njene potrebe.

5. Postojanje obrazovnih institucija za školovanje odraslih.

Školstvo narodnih manjina može se uspješno razvijati jedino ako manjina održava normalne veze s matičnim narodom (izostavljamo slučajeve manjina bez matične države). Ovo je vrlo delikatna zadatak, jer pretpostavlja adekvatnu međudržavnu suradnju. Praksa u svijetu pokazuje da se mnoge države strahuju od ove suradnje kako im manjina ne bi postala širitelj neželjenih ideja. Strah je to veći što su ideološki sistemi udaljeniji.

Velika je odgovornost i matičnog naroda. Svaka manipulacija s manjinom redovito ide na štetu dotične manjine. Matični narod ima moralnu dužnost pomagati svoje etničke ogranke u drugim državama u nastojanjima koja imaju za cilj čuvanje etničke samobitnosti i historijske svijesti manjine. Većinski narod ima moralnu dužnost omogućavati takovu aktivnost svojih manjina.

Manjine imaju dužnost poštovati društveno uređenje u svojoj stvarnoj domovini i boriti se za njen prosperitet.

* * *

Školstvo hrvatske narodne manjine u Mađarskoj razvija se nakon drugog svjetskog rata. U vremenu između dva rata ovoga školstva nije bilo, jer ograničeni broj škola s hrvatskim kao predmetnim jezikom, nije vršio svoju osnovnu zadaću. To znači da je odnarođivanje hrvatskog manjinskog pučanstva provođeno planski prema politici mađarske vlade iz toga razdoblja. Uspjeh u tome bio je velik. To najbolje dokazuje činjenica da hrvatska narodna manjina u vrijeme defašizacije Mađarske nije

imala niti jednog učitelja koji bi mogao obavljati nastavu na hrvatskom jeziku. Manjina je ostala bez vlastite etničke elite, njen jezik zadržan je na nivou dijalekata i subdijalekata, a kultura stavljena u etnorezervate.

Poslijeratni razvoj hrvatskog manjinskog školstva u Mađarskoj prolazio je kroz nekoliko razdoblja, ili bolje rečeno slijedio je sinusoidu mađarsko-jugoslavenskih odnosa. Grubo gledajući u ovom povijesnom tijeku uočavamo slijedeća razdoblja: 1. 1944/45—1948; 2. 1948—1955/56; 3. 1956/57—1962; 4. 1962—1978; 5. od 1978 dalje.

1. Razdoblje od defašizacije Mađarske do Rezolucija Informbiroa (1944/45—1948)

Crvena armija ušla je na teritorij Mađarske u selu Batanja naseljenom pripadnicima srpske nacionalne manjine.⁵ Od tada počinje i novo razdoblje u povijesti južnoslavenskih i svih ostalih etničkih manjina u ovoj državi. Treba odati priznanje Mađarskoj komunističkoj partiji (MKP) što se odrekla politike nacionalne supremacije i prihvatila politiku toleriranja multietničkog sastava mađarskog društva. Već 2. listopada 1944. godine CK MKP izlazi s Nacrtom svoga programa u kojem inauguriira i svoj odnos prema manjinskom pitanju. U točki 9. ovog Nacrta stoji: »U narodnosnim školama nastava teče na jeziku date narodnosti, ali uvijek u skladu sa demokratskim principima Mađarske Narodne Republike. — Narodne škole, obrazovanje pedagoga, društvene i kulturne narodnosne institucije dobivaju isto takvu državnu pomoć kao i mađarske.«⁶

Od ove proklamacije, pa do realizacije u stvarnosti proći će dosta vremena, jer su otpori ovoj politici bili vrlo snažni.

Najveću prepreku revitalizaciji osnovnih škola za pripadnike hrvatske narodne manjine predstavljala je asimilacija cjelokupnog prosvjetnog kadra izvršena u predratnom razdoblju. Privremena vlada otvara prostore za uspostavljanje mreže narodnosnih škola. Na to je podstiče MKP i veoma dobri odnosi s novom jugoslavenskom državom. Jugoslavija pruža Mađarskoj najveću moguću podršku u tim prvim poslijeratnim godinama, važnim za njenu unutarnju konsolidaciju. Dvije činjenice u prvom su planu:

1. Privremena mađarska vlada dopušta obnavljanje narodnosnog školstva, ali oslonom na vlastite snage. To znači da ne traži pomoć od matičnih naroda za svoju hrvatsku i slovensku manjinu koje su bez učiteljskog kadra. Ovdje mislimo na pomoć u učiteljima dok se ne obrazuju domaći ljudi i na pomoć u profesorima koji će predavati u učiteljskim školama za narodnosne učitelje. Umjesto toga odlučuje se na improvizirane kurseve koje su vodili nekvalificirani profesori. To je bio pogrešan početak. U razdoblju između dva svjetska rata Kraljevine Jugoslavija i Rumunjska uspjele su uspostaviti suradnju u učiteljima za narodne manjine. Rezultati su bili vrlo dobri i mogli su poslužiti kao primjer za rješenje problema o kojem govorimo.

2. Vlada DF, odnosno FNR Jugoslavije prihvaća situaciju koju smo opisali. Vjerojatno se pouzdavala da će mađarski komunisti i ostale lijeve snage u cijelosti ostvariti politiku narodne ravnopravnosti i dobrosusjedskih odnosa. Osim toga, za oštavanje ovog pitanja nije u to vrijeme moglo koristiti Jugoslaviji koja je imala daleko teže probleme u odnosima s Italijom, Albanijom, Grčkom i Bugarskom. Mislim da je ovoga bila svjesna i mađarska Privremena vlada i da zbog toga pitanju revitalizacije manjinskog školstva prilazi na način koji ovu revitalizaciju zapravo onemogućava.

Privremena vlada Mađarske donosi 30. listopada 1945. godine Naredbu o organiziranju škola za jugoslavenske narodne manjine. Na temelju ove Naredbe Ministarstvo vjere i prosvjete izdaje Naredenje 15. studenoga 1945. godine.⁷ U ovom dokumentu stajalo je, između ostalog, da se kao izborni predmet može uzeti jedan živi strani jezik (engleski, francuski, njemački, ruski) i bilo koji jezik **susjednih naroda**. To znači da su učenici mogli izabrati i hrvatski ili srpski jezik kao jezik susjednog naroda, ali pošto se on u Naredbi ne spominje kao jezik narodne manjine, u praktičnom pogledu ovaj zakon nije imao značaja za manjine. Naredba je zapravo sabotirala revitalizaciju narodnosnog školstva. To potvrđuju i slijedeći momenti. Za pokretanje nastave na jeziku manjine bilo je potrebno najmanje 10 učenika. Da li će materinji jezik postati nastavni, ili će se učiti kao predmet trebali su odlučiti roditelji tajnim glasanjem. Ovo glasanje trebalo se održati nedjeljom ili blagdanom u pogodno vrijeme, a pred odborom kojemu predsjedava županijski, odnosno oblasni nadzornik.

⁵ Crvena armija je ušla na teritorij Mađarske 23. rujna 1944. i osvojila selo Battonya (Batanja).

⁶ A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt határozatai 1944—1948. Kossuth Könyvkiadó 1967, str. 23, u: Marin Mandić: Neke svojstvenosti našega školstva od oslobođenja do godine preokreta, zbornik Iz naše prošlosti, izdanje Demokratskog saveza Južnih Slavena u Mađarskoj, vol. 1, Budimpešta, 1979, str. 91.

⁷ Naredba Privremene vlade izdana je pod br. 10.030/1945 ME. Naredenje Ministra vjere i prosvjete izdano je pod br. VKM 68.000/1945. Vidi: Sloboda br. 20, Budimpešta, 1945.

Članovi odbora su jedan od roditelja mađarske djece i jedan roditelj — pripadnik manjine.

U istom tekstu data je mogućnost otvaranja gimnazije za pripadnike manjina. Uvjet je bio da se prijavi 20 učenika za svaki razred.

U ovo vrijeme narodne manjine pokazuju vrlo živu aktivnost. Stvoren je »Antifašistički front Slavena« koji zastupa slovačku, hrvatsku, srpsku i slovensku manjinu.⁸ Vodstvo Fronta je politički aktivno i tijesno surađuje s komunistima kao snagom koja je podržavala njihov program.

Antifašistički front Slavena (AFS) izdavao je svoje glasilo »Sloboda«. Prilozi u ovom glasilu bili su vrlo borbeni i oštro su se suprotstavljali svim nastojanjima da se onemogući ostvarivanje ravnopravnosti manjina s Mađarima.

»Sloboda« već 3. studenoga 1945. godine oštro napada spomenutu Naredbu. Članak nosi naslov »Još jednom o srpskim i hrvatskim školama u Mađarskoj« s podnaslovom »Povodom jedne reakcionarne i antidemokratske uredbe o manjinskim školama. Nacionalno pitanje u Mađarskoj u svjetlu školske politike«. Uredništvo je ispravno konstatiralo da ova Naredba nema namjeru podržati manjinsko školstvo, jer njen verbalni dio ostavlja dovoljno prostora lokalnim organima i pojedincima da ga u cijelosti neutraliziraju. Vrlo je indikativan završni dio ovog članka: »Zahtevamo da manjinske škole država podigne ili već postojeće veroispovedne i državne škole da preda narodnim manjinama sa svim potrebnim učilima. Što se opet tiče učiteljskih snaga, da se odmah otvori tečaj, gde bi naši mladići mogli steći za kratko vreme potrebnu učiteljsku naobrazbu, a dotle dok država ne bude u mogućnosti da se pobrine za učiteljske snage na drugi način, najbolje da dođe izvestan broj učitelja iz Jugoslavije.«⁹

Iz ovoga je vidljivo slijedeće: 1. Vlada naređuje otvaranje škola za manjine, a da ne postoje učitelji koji bi na materinjem jeziku bili kadri održavati nastavu. — 2. Vlada ništa ne poduzima kako bi osigurala neophodne učitelje. — 3. Vodstvo manjina ispravno predlaže da matični narodi pošalju učitelje dok se u Mađarskoj ne osposobi domaći kadar prosvjetnih radnika. Ono je vrlo skromno i kompromisno jer se zadovoljava da taj period bude kratak, odnosno da se organizira običan kurs za narodnosne učitelje.

U Mohaču se 3. prosinca 1945. godine održava Zemaljska konferencija Južnih Slavena, kao početak samostalnog organiziranja jugoslavenskih manjina u Mađarskoj. Na ovoj Konferenciji među prvim se ističe školsko pitanje. Traži se da Vlada izvrši izmjene u školskom zakonu. Zahtjev je konkretiziran vrlo konstruktivno. Predlaže se slijedeće: 1. Da se u mjestima gdje u nadpolovičnoj većini žive pripadnici hrvatske manjine otvore škole s »južnoslavenskim« nastavnim jezikom. — 2. U mjestima gdje je ovaj postotak manji, jezik manjine neka se uči kao predmet. Ukoliko roditelji izraze želju i ovdje treba otvoriti školu s jezikom manjine kao nastavim. — 3. Shvaćajući da je problem hitan, moli se dozvola za pokretanje i organiziranje učiteljskog tečaja kako bi se u što kraćem roku osposobio neophodan kadar prosvjetnih radnika. — 4. Da se otvori učiteljska škola i gimnazija s hrvatskim ili srpskim nastavnim jezikom u Baji i u Mohaču.¹⁰

Dne 15. siječnja 1946. godine Vlada je stavila van snage spornu Naredbu i donijela novu koja bitno mijenja raniji stav. Sada se određuje da za učenike pripadnike narodnih manjina treba osigurati nastavu na njihovom materinjem jeziku i to osnivanjem i održavanjem državnih škola i pružanjem državne pomoći.«

Nakon nove vladine Naredbe predstavnici hrvatske i srpske manjine, kao članovi rukovodstva AFS-a posjećuju 2. veljače 1946. godine predsjedništvo Vlade, a 8. veljače ministra prosvjete Dezső Keresztúra. Tom prilikom delegacija je zahtijevala slijedeće: 1. Da narodnosne škole budu sve bez razlike državne. — 2. Da u narodnosnim školama nastavni bude jezik manjine, a mađarski da se uči kao predmet. — Ministar je prvi prijedlog odbio, a drugi prihvatio.

Sutradan je delegaciju primio i predsjednik Vlade Ferenc Nagy. Predan mu je Memorandum od sedam točaka. U prvoj točki se traži da južnoslavensko stanovništvo dobije osnovne, srednje, stručne i učiteljske škole bez »ikakvog glasanja, komisija i drugih procedura i da sve one budu državne.« U drugoj točki se traži što skorije pokretanje učiteljskog kursa, a AFS da dobije pravo predložiti sudionike tečaja, kao i nastavnike. Indikativan je slijedeći zahtjev postavljen u ovoj točki. Kako bi se mogla organizirati nastava na materinjem jeziku u selima s hrvatskim i srpskim življem dok se na tečaju ne osposobe prvi učitelji, traži se »da mađarska vlada zvanično zamoli Jugoslaviju da se upute nastavnici koji bi privremeno — dok se na tečajevima

⁸ O poslijeratnom političkom životu jugoslavenskih narodnih manjina u Mađarskoj objavio je poznat rad Ljubomir Lastić, pod naslovom: »Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj u periodu od oslobođenja do godine preokreta (1945–1948)«. Rad je izašao kao drugi volumen edicije Iz naše prošlosti, što je izdaje DSIJS, Budimpešta, 1980.

⁹ Marin Mandić, ibidem, str. 94.

¹⁰ Marin Mandić, ibidem, str. 95.

ne obrazuje dovoljan broj učitelja — obavljali nastavu u južnoslavenskim školama u Mađarskoj.¹¹

Naravno ovim željama nije udovoljeno, ali je Ministarstvo prosvjete izdalo Naredbu o sprovođenju u život već spominjane Naredbe od 15. siječnja 1946. godine. Naredba je stupila na snagu 20. veljače 1946. godine. Imala je 17 odjeljaka i pet priloga. Navodimo neke od njih, jer su odredili početak školstva za južnoslavenske manjine:¹² — djeci narodnosti treba osigurati osnovno obrazovanje na materinjem jeziku; — narodnosne škole se organiziraju na osnovu podataka o popisu stanovništva; — gdje, prema statistici, živi najmanje 15 djece za školu u redovima manjine, nadzornik je dužan odrediti upisivanje u narodnosnu školu; — nastavu na materinjem jeziku manjine — po mogućnosti — treba osigurati već u okviru postojeće škole. Ako za to postoje uvjeti treba osnovati novu školu; — na osnovu podataka o popisu stanovništva, mogu se osnovati srednje i stručne škole s jezikom manjine kao nastavim; — odluku o osnivanju srednje škole za pripadnike manjine donosi ministar vjere i prosvjete, nakon osobnog uvida u situaciju.

O nepouzdanosti statističkih podataka već je bilo riječi, tako da je oslanjanje na njih bilo problematično.

Ova Naredba nije dala željene rezultate. Lokalni organi sabotirali su njeno sprovođenje, a roditelje su obeshrabrivali u koliko su namjeravali dati dijete u narodnosni razred, ili podržati ideju o organiziranju narodnosne škole u vlastitom mjestu.

Vlada se oglašila o molbu vodstva manjina da dopusti matičnom narodu da pomogne u revitalizaciji školstva. Umjesto toga odlučila se na lukav potez. Osniva nekoliko škola s hrvatskim ili srpskim kao nastavnim jezikom s učiteljima Mađarima;¹³ osniva licej s učiteljskom školom u Pečuhu, ali bez potrebnog informiranja roditelja o tome, tako da je odaziv bio porazan.

Na osnovu Naredbe od 20. II. 1946. raspisuje se Konkurs za tromjesečni učiteljski tečaj. Dne 20. lipnja 1946. otvoren je tečaj za buduće južnoslavenske učitelje u Mađarskoj. Prijavila su se 43 kandidata. Nastava je vršena uz pomoć profesora učiteljske škole u Pečuhu koja, zapravo, nije imala učenika. Tečaj je završen 15. rujna 1946. kada su Hrvati i Srbi u Mađarskoj dobili 40 dragocjenih prosvjetnih radnika. Ma koliko bilo skromno njihovo stručno znanje dobijeno kroz minimalno vrijeme školovanja, ovi mladi ljudi u cijelosti su ispunili svoju pionirsku misiju. Postali su stožeri narodnosnog preporoda i zasluge su im velike za etničku revitalizaciju svojih kolektivita. Mnogi od njih su kasnije završili uz rad učiteljsku školu, a potom i fakultete. Oni su primjer entuzijazma i poleta koji je tada zahvatio ove manjine. Njihov romantizam, samozatajnost i samoprijegor nikada nisu više dostignuti. Bili su pravi narodni učitelji — prosvjetitelji.

Zahvaljujući odlučnoj akciji AFS-a mladi učitelji su upućeni u 33 hrvatska i srpska naselja. Predavali su sve predmete od 1. do 8. razreda. Od udžbenika su imali samo »Hrvatski bukvar i čitanku« objavljen krajem iste godine. I ovaj primjer pokazuje želju vlasti da ne dođe do tjesnog povezivanja manjina s matičnim narodima u Jugoslaviji, bez obzira što je time usporan razvoj njihovog školstva.

Treba istaći da iz publiciranih radova nije jasna situacija sa školama za hrvatsku narodnu manjinu. Autori se razilaze u njihovom broju.

Dr. Marin Mandić piše: »Naprotiv svih poteškoća 1946/47. školska godina je ipak pokrenuta i u novoosnovanim južnoslavenskim školama i to sa sudjelovanjem naših pomoćnih učitelja. Svoju prvu školsku godinu tko gdje je otvorio, odnosno gdje je otpočeo svoju učiteljsku karijeru, do sada još nismo mogli točno provjeriti, ali imamo povjerljiv podatak o tome gdje su se oni nalazili na kraju te školske godine.«¹⁴ Radi se o »Platnom spisku pomoćnih učitelja za prvu polovinu kolovoza 1947.« koji se čuva u Arhivi Hrvatskosrpske gimnazije u Budimpešti. U 33 naselja djeluje prema tom popisu 37 učitelja.

Ljubomir Lastić je izvršio analizu novina iz ovog vremena i dokazao da su podaci o broju škola s hrvatskim ili srpskim nastavnim jezikom »veoma protivrečni.«¹⁵

Jedan od kasnijih reformatora narodnosnog školstva dr. Bariša Fekete, iznio je podatak da su 1945/46. osnovane 22 škole, a 1946/47. 28 škola s hrvatskim ili srpskim nastavnim jezikom.¹⁶ Za sada ne postoje izvori koji bi opravdali ove brojeve. Isto tako uzimamo s oprezom i podatke dr. Mandića, jer se u njima ne odvajaju škole s jezikom manjine kao nastavnim, a to su prave narodnosne škole, od onih u kojima se jezik manjine predaje kao predmet.

¹¹ Marin Mandić, ibidem, str. 96—97.

¹² Naredba nosi br. 330/1946 ME.

¹³ Cinizam tadašnje vlade uočen je od strane vodstva manjina. »... Protivrečan stav organa Ministarstva prosvete ogledao se i u nastojanju da izbeglice iz Jugoslavije postave za nastavnike u južnoslavenske škole i posle pojave učitelja-kursista.« (Naše novine br. 2, Budimpešta, 26. X. 1946.)

¹⁴ Marin Mandić, ibidem, str. 104.

¹⁵ Ljubomir Lastić, ibidem, str. 72.

¹⁶ Dr. Bariša Fekete: Pregled južnoslavenskog školstva od 1945. do 1975. godine, Narodni kalendar 1976, izdanje DSJS, Budimpešta, 1976, str. 41—47.

Priklanjamo se rezultatima istraživanja Lj. Lastića koji je došao do zaključka da je nastava na materinjem jeziku hrvatske, srpske i slovenske narodne manjine osnovana u 21 naselju.¹⁷ Tome treba dodati i deset srpskih konfesionalnih škola koje će 1947. godine biti nacionalizirane.

Jaslice i dječji vrtići

Jaslice i dječji vrtići čine početnu kariku u narodnosnom školstvu. Bez njih nije moguće ostvariti simetričnu dvojezičnost kao krajnji cilj ovoga školstva. U narodnosnim jaslicama i dječjim vrtićima odgojiteljice s djecom komuniciraju na materinjem jeziku, dok se jezik većinskog naroda uvodi u razgovor na način sukladan uzrastu djece. Ukoliko je situacija obratna, tada se ne može govoriti o narodnosnoj predškolskoj ustanovi.

Dijete koje je u vrtiću živjelo sa svojim materinjem jezikom može normalno preći u narodnosnu školu. Dijete koje je u jaslicama i vrtiću živjelo s jezikom većinskog naroda, a materinji jezik učilo u vrijeme boravka s roditeljima, neće biti kadro pratiti nastavu na materinjem jeziku. Njegova je jezičnost asimetrična na štetu materinjeg jezika i logično je da se uključi u školu gdje se materinji jezik uči samo kao predmet. Ovdje se javlja situacija kada je djeci jezik većinskog naroda ujedno i jezik na kojem stječu obrazovanje, dakle ujedno i njihov obrazovni jezik, dok im materinji jezik to nije. On je sveden na obiteljsku intimu, a njegove izražajne mogućnosti daleko zaostaju za obrazovnim jezikom. Tek će uporni i ambiciozni pojedinci tijekom kasnijeg školovanja, dodatnim naporom nadoknaditi znanje materinjeg jezika na višem nivou.

Moramo biti svjesni činjenice da asimilacija počinje u jaslicama. Zbog toga čuvanje etničke samobitnosti u neposrednoj je vezi i s postojanjem vlastitih narodnosnih predškolskih ustanova. Ovoga je bilo svjesno i vodstvo hrvatske, srpske i slovenske narodne manjine u Mađarskoj, u vremenu koje je predmet našeg razmatranja. Podaci o nastojanjima da se otvore dječji vrtići za ove manjine su malobrojni. Rekonstrukciju ove akcije možemo zahvaliti dr. Marinu Mandiću, povjesničaru i sadašnjem generalnom sekretaru DSJS-a.

»To važno — mogli bismo reći osnovno — pitanje — piše dr. Mandić — na području školstva jedva se spominje i u malobrojnim napisima koji tretiraju i historijat te ključne problematike u životu naše narodnosti poslije oslobođenja. (...) Kao zahtjev, međutim, to pitanje se prvi puta formuliralo u rezoluciji I. zemaljske konferencije južnoslavenskih žena, održanoj u Budimpešti 20. svibnja (maja) 1948. godine. Pozivajući se na tu rezoluciju, te na pisma organizacija DSJS-a, u kojima roditelji traže da se otvore južnoslavenski dječji vrtići i obdaništa, generalni sekretar Saveza Antun Rob uputio je 30. svibnja (maja) 1948. godine pismo u kojemu moli ministra vjere i prosvjete da to pitanje riješi, odnosno da u Pečuhu — slično učiteljskom tečaju — pokrene dvomjesečni pripralni tečaj za odgojiteljice. Nakon ministrovog pozitivnog odgovora u kojem je izrazio da se načelno slaže sa postavljenim pitanjem, Demokratski savez Južnih Slavena 16. lipnja (juna) 1948. pismeno je podnio svoje konkretne prijedloge, između ostalog i točan imenik onih djevojaka koje su se javile na taj tečaj. Prijedlozi Saveza su prihvaćeni, te su 3. srpnja (jula) 1948. godine održani prijemni ispiti, a sutradan je otpočeo radom prvi pripralni tečaj za južnoslavenske odgojiteljice sa 21 djevojkom. (...) Tečaj je završen 19. kolovoza (avgusta) 1948. kada su učenice polagale ispite... Ispite je uspješno položilo 15 učenica.« Od njih 15 posao je dobilo 8. »Ostale — zaključuje dr. Mandić — nisu dobile odmah namještenje, te su i prekinule svoje dalje usavršavanje.«¹⁸

Situacija se upravo u ovo vrijeme naglo promijenila zbog sukoba SSSR-a i Jugoslavije, pri čemu je Mađarska komunistička partija, sada kao apsolutna politička snaga u državi, zauzela krajnje oštar antijugoslavenski kurs. Pri tome jugoslavenske narodne manjine izgubile su dotadašnju podršku i njihov razvoj krenuo je u drugom pravcu.

Učiteljska škola

Paralelno s nastojanjem da se osnuje mreža osnovnih škola u kojima će nastavni jezik biti »južnoslavenski«, odnosno slovenski, vodstvo Antifašističkog fronta Slavena u Mađarskoj pokreće i pitanje osnivanja učiteljske škole. Pitanje je bilo tim više aktualno što vlada ne prihvaća prijedlog da se od Jugoslavije, kao države u kojoj žive matični narodi, zamoli pomoć u učiteljskom i profesorskom kadru kako bi se što hitnije započeo proces revitalizacije školstva za ove narodnosti.

¹⁷ Ljubomir Lastić, ibidem, str. 73. — Nacionalizacija crkvenih škola izvršena je odlukom Narodne skupštine 16. lipnja 1948, kada je donešen Nacrt zakona o nacionalizaciji vjeroispovjednih škola. Nastava vjeronauka prisutna je u mađarskim školama do danas kao fakultativan predmet. Tako je odlučeno Zakonskom uredbom br. 5/1949.

¹⁸ Marin Mandić: Još jedna 30-godišnjica, Narodni kalendar 1978, izdanje DSJS, Budimpešta, 1978, str. 182—183.

Na inzistiranje AFS-a Ministar vjere i prosvjete dopušta da se 1. ožujka 1946. godine osnuje u Pečuhu licej i pedagoška gimnazija.¹⁹ Pri tome nije izvršeno potrebno informiranje, tako da je odaziv roditelja bio minimalan. Prijavilo se 8 učenika, od kojih dvojica nisu zadovoljavala uvjetima, a 3 su primljena uvjetno. Jedan je uspio položiti prijemni ispit, a ostala dvojica su uskoro odustala. Dr. Mandić ispravno zaključuje da ova škola nije imala narodnosno obilježje i nije mogla zainteresirati manjine.

Školska godina 1945/46 završena je za šest mjeseci.

Propagiranje među roditeljima za upis djece u iduću školsku godinu bilo je ponovno nedostatno, tako da se nije prijavio ni jedan učenik. Situacija je bila ista i nakon ponovljenog upisnog roka.

Nije do danas izvršeno istraživanje uzroka ove situacije. Ona je neobična ukoliko znademo da se radi o vremenu snažnog buđenja među manjinama, kada vodstvo manjina uživa podršku Komunističke partije, a također i matičnih naroda. U selima s manjinskim stanovništvom održavaju se česti zborovi i mitinzi. Očito, radi se o politici koja je išla za tim da ova škola postoji samo na papiru. Na to upućuje i činjenica da nije zatvorena i pored sto postotnog neuspjeha u upisu đaka.²⁰ U međuvremenu 1947. godine dešavaju se važne promjene. Na parlamentarnim izborima pobjeđuje Komunistička partija za čiju listu je glasalo narodnosno stanovništvo u visokom postotku, država ukida škole koje su djelovale pod pokroviteljstvom crkve, što je bilo od velike važnosti za srpsku narodnu manjinu, Mađarska podpisuje državni ugovor o miru u kojem određuje i svoj odnos prema manjinama i konačno, u službeni posjet dolazi Josip Broz Tito koji pri tome osobno kontaktira s vodstvom jugoslavenskih narodnosti u Mađarskoj.

Promjene su vidljive u učiteljskoj školi. Školsku godinu 1947/48 završilo je: I. razred: 16 učenika (prijavilo se 20); II. razred: 1 učenik; III. razred: 4 učenika.

U isto vrijeme učesnici kursa za pomoćne učitelje polažu razrede, kako bi stekli redovnu učiteljsku spremu. Prvi razred položilo je 36 pomoćnih učitelja, a drugi razred 30 pomoćnih učitelja.

Kao ilustraciju i novih odnosa prema manjinama treba istaći da 6. ožujka 1948. iz Jugoslavije stižu 2 profesora Srbina, kako bi se unaprijedila nastava materinjeg jezika u učiteljskoj školi.

Školovanjem prvih odgojiteljica i pomoćnih učitelja, te osnivanjem dječjih vrtića i osnovnih škola s jezikom narodnosti kao materinjim, školstvo je stavljeno na temelje koji su omogućavali njegovo širenje u obimu i kvaliteti potrebnih manjinama. Osnivanjem učiteljske škole riješeno je i pitanje obrazovanja vlastitog prosvetnog kadra. Suradnja s matičnim narodom bila je sve plodnija.

»Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj« izdvojio se iz Antifašističkog fronta Slavena kao zasebna organizacija koja okuplja srpsku, hrvatsku i slovensku manjinu. Manjine su uživale kolektivnu zaštitu. Njihovi Savezi su imali potrebnu autonomiju. Svi ovi elementi govore da je tadašnja Mađarska bila na putu cjelovitog rješenja pitanja svojih narodnih manjina.

S 1948. godinom prestati će ovaj kurs, poglavito u odnosu na hrvatsku, srpsku i slovensku narodnu manjinu. Uslijediti će regresija s posljedicama koje su i danas prisutne u životu ovih manjina.

2. Razdoblje od 1948/49. do 1955/56.

Školska godina 1948/49. predstavlja prekretnicu u školstvu hrvatske, srpske i slovenske manjine u Mađarskoj. Dr. Marin Mandić piše o tome sljedeće: »Naredna, 1948/49. školska godina također je bila presudna i za naše školstvo, ali na žalost u negativnom smislu značenja te riječi. Nastupajuća politička situacija vršila je nepravilan pritisak na pripadnike naših narodnosti, a u prvom redu na učitelje, kao najsvjesnije i najaktivnije sprovoditelje lenjinističke narodnosne politike u ono doba. Mnoge od njih su bez ikakvih dokaza oklevetali, nevino osudili i hapsili. Ta hapšenja su često prouzrokovala i pasivnost onih koji su ostali na slobodi. Naravno, to je utjecalo i na brojčano stanje našeg školstva — zaključuje dr. Mandić.«²¹

¹⁹ Pečuh je izabran kao mjesto koje je u to vrijeme bilo prirodno središte najbrojnije skupine Hrvata i Srba. Odluka o osnivanju škole nosi br. 2815/1945-46 od 21. II. 1946. Izdao ju je Prosvjetni okrug Pečuh. Nastavničko vijeće sastalo se 28. II. 1946. Nastava je počela 1. ožujka s 7 učenika.

²⁰ Dr. Marin Mandić o tome piše sljedeće: Bila su to vremena kada se i naša škola, kao jedan od mnogih tekovina narodne demokracije nalazila u žarištu borbe između naprednih snaga i ostataka reakcije, kada su još mnogi htjeli dokazati da južnoslavenska škola nije za opstanak, da za to ne postoji realno tlo. (Osnivanje i prve godine rada naše gimnazije, zbornik: Iz naše prošlosti, Budimpešta, 1981, str. 11-12.)

²¹ Marin Mandić: Osnivanje i prve godine rada naše gimnazije, u: Iz naše prošlosti sv. 3., Budimpešta, 1981, p. 18-19.

Osnovne škole

Do sada nisu publicirani materijali koji bi omogućili uvid u situaciju s manjinskim školstvom. Svakako, da na mjesto uhapšenog učitelja nije nitko došao, odnosno njegovim udaljavanjem s radnog mjesta gasila se i nastava na materinjem jeziku. Zbog toga statističke podatke koji su kasnije prezentirani u javnosti treba uzimati s rezervom. Škola je mogla imati status narodnosne, ali bez učitelja to je bila čista formalnost.

Treba istaći da mađarski komunisti ne idu za ukidanjem školstva za hrvatsku, srpsku i slovensku narodnost, ali se vrlo strogo obračunavaju sa svakim članom etničke elite koji se pokazao kao pristaša suradnje manjina s matičnim narodom. Vlasti ovu suradnju prekidaju u cijelosti. To znači da nije moglo doći ni do razmjene potrebne lektire, ni stručnih knjiga, a kamoli udžbenika ili ljudstva. Od manjinskih intelektualaca tražilo se da dosljedno sprovedu antijugoslavenski kurs i da u tom duhu vrše odgoj i obrazovanje učenika.

Moralni i psihološki učinci navedene politike bili su porazni za jugoslavenske manjine. Bez suradnje s matičnim narodima ove manjine nisu mogle razvijati ni jedan od uvjeta neophodnih za etničku revitalizaciju. Zatvaranja učitelja i ostalih aktivista izazvala su plimu straha i pasivizacije. Ono što smo mogli nazvati preporodom narodnosti naglo je prekinuto. Ljudi se boje iskazivanja vlastitog etničkog pripadanja, jer se lagano zarađivala etiketa titoist, a ona je povlačila veliko nepovjerenje vlasti.

Velik broj naselja nalazi se blizu granice s Jugoslavijom, zbog čega je u njima sproveden poseban režim, a prakticirala su se i preseljavanja pučanstva.

Etničkoj eliti manjina preostalo je da učini što je moguće u postojećim uvjetima, a to je: sačuvati postojeću mrežu škola. Na sreću većina pripadnika hrvatske narodnosti živjela je u ovom razdoblju još na selu. Seoske zajednice čuvale su materinji jezik, jer je njihova zatvorenost omogućavala da on ostane jezik svakodnevne komunikacije. Broj narodnosnih škola postepeno se smanjivao, a vlasti ništa ne poduzimaju da se to zaustavi. Umjesto takovih škola prednost se počinje davati onim školama u kojima se materinji jezik manjina predavao kao predmet. Ovakove škole se retiraju kao narodnosne i s njima se barata kao s dokazom o normalnom razvoju narodnosnog školstva, premda ovaj tip škola nema ništa zajedničko s narodnosnim školama.

Jedan od aktera u uništavanju narodnosnog školstva, ovako je opisao situaciju u ovo vrijeme: »Mreža narodnosnih škola se razmjerno brzo izgradila i poslije 1948. godine — izuzev okružnih škola — nisu se osnovala nove škole sa hrvatskosrpskim nastavnim jezikom. Sve škole su bile sa djelomično podijeljenim i nepodijeljenim razredima, a imale su jednog do dva učitelja. S obzirom da većina škola, upravo zbog djelomične podijeljenosti ili nepodijeljenosti nije se mogla natjecati u pogledu nivoa, efikasnosti nastave i odgoja s podijeljenom mađarskom školom u istom selu, koja je osiguravala bolje rezultate, nakon 4—5. godina ove su škole uslijed smanjenja broja učenika prestale raditi. Nastavu materinskog jezika u fakultativnoj formi su preuzele škole s mađarskim nastavnim jezikom.

U stvari ne radi se o ukidanju narodnosnog školstva, nego je riječ o tome da su narodnosti ispoljile zanimanje za nastavne forme koje više odgovaraju njihovim okolnostima i potrebama.«²²

Jasno je da se radilo upravo o ukidanju narodnosnog školstva, jer mađarska škola u kojoj je ruski jezik obavezan, a materinji jezik i vjeronauk djeca uče u fakultativnoj formi, ni malo se ne razlikuje od bilo koje druge mađarske škole.

Jaslice i dječji vrtići

U dostupnoj literaturi nismo pronašli podatke o situaciji s predškolskim ustanovama u ovo vrijeme. Budući da nije otvorena škola za odgojiteljice, moramo zaključiti da je akcija za osiguravanje mogućnosti da djeca hrvatske, srpske i slovenske narodnosti uče svoj materinji jezik i u predškolskoj dobi, naglo stavljena ad akta. Ovo je također pokazatelj da se pristupilo pretvaranju pripadnika spomenutih manjina u Mađare koji poznaju jedan strani jezik. S tim u vezi logično je i zamjenjivanje narodnosnih škola s mađarskim školama u kojima se materinji jezik uči fakultativno.

Srednja škola

Pedagoška gimnazija doživjeti će u ovom razdoblju značajne potrese, ali će se održati, što je imalo veliku važnost, jer se time nastavilo obrazovanje prosvjetnog kadra.

²² Narodni kalendar '76, Budimpešta, 1976, p. 42.